

Šnekamoji kalba kaip personažų tapatumo konstravimo priemonė Marijos Kavtaradzės trumpametražiuose filmuose

Austėja KUSKIENĖ

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

ANOTACIJA. Lietuvos ir užsienio kinotyros tekstuose filmų dialogai analizuojami retai, o jei aptariami, tai dažniausiai dramaturginiu aspektu. Vis dėlto kalba atlieka daugiau funkcijų – ja scenaristai bei režisieriai gali ne tik pateikti informaciją ar pasukti siužetą norima linkme, bet ir formuoti personažų charakterius. Šiuolaikinių jaunosios kartos lietuvių režisierių darbuose pastebimas šnekamosios kalbos gausėjimas, akivaizdžiai kaitaliojami kalbos registrai bei žargono įvairovė leidžia filmų dialogus tyrinėti sociolingvistiniu aspektu. Nepaprastai svarbu tai daryti dabartiniu momentu, nes laikui bėgant „realizmo kodai“ (šnekamosios kalbos pavyzdžiai) gali būti nebeperskaitomi. Šioje publikacijoje bus ieškoma atsakymo, kaip režisieriai verbalinę kalbą pritaiko tam tikriems personažams (t. y. konstruoja jų charakterius). Darbe pasitelkiami Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyriaus atlikti Vilniaus jaunuolių kalbos tyrimai, kurie apima paauglių įvaizdžio bei tapatumo konstravimą ir hierarchinių santykių socialinėse grupėse kūrimą, kalbinių priemonių vartoseną bendraujant. Tai leidžia nustatyti, kas yra autentiška, būdinga tam tikrai grupei ir yra natūralu. Uždaviniai: apžvelgiant mokomąją bei teorinę literatūrą išsiaiškinti, kaip verbalinė kalba konstruoja filmų personažų tapatumą; atlikti pasirinktos režisierės – Marijos Kavtaradzės – trumpametražių filmų dialogų analizę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI:

kinas, dialogai, realizmas, šnekamoji kalba, personažų tapatumo konstravimas, šiuolaikinis lietuviškas kinas.

Filmų dialogų problematika ir tikslingumas

Šiuolaikiniai jaunosios kartos lietuvių režisieriai kalba jiems pažįstamomis, išgyvenamomis ir kasdien gvildenamomis temomis, kurios yra artimos ir šių filmų žiūrovams. Kino tyrėja ir istorikė Lina Kaminskaitė-Jančorienė jaunosios kartos kino kūrėjų filmuose išskyrė dominuojančią stilistinę ir estetinę kryptį – realizmą (Kaminskaitė-Jančorienė 2019). Išsamiausiai kinotyros istorijoje filmų dialogus tyrinėjusi Sarah Kozloff

teigia, kad realizmas yra kultūrinis darinys, „realistiniu“ tekstu vadiname tą, kuris sudarytas laikantis kultūrinio kodo, kurį mes tuo metu priimame kaip patikimą, kasdienį, autentišką. Taigi realizmas kine pasireiškia kaip to meto kultūrinių ir socialinių kodų derinys, įtikinantis auditoriją ir jai atpažįstamas. Svarbu pabrėžti, kad šios konvencijos natūraliai kinta kartu su istorija, tad tai, kas vienai kartai atrodo neįtikėtina realu, kitai gali atrodyti pernelyg manieringa (Kozloff 2000: 47). Kaip vieną svarbiausių elementų realizmo kryptį atskleisti Kozloff išskiria pokalbius (monologus, dialogus ir polilogus), kurių paskirtis yra įvesti įprastų kasdinių pokalbių elementą (Kozloff 2000: 47).

Aštuntajame dešimtmetyje, kai kino mokslas, atsiradus garsiniams filmams, susitelkė į garso technologijas, filmų muziką, garso efektus, pokalbiams ir jų tyrinėjimui dėmesio beveik nebuvo skiriama, mat dialogai laikyti „per paprastais ir pernelyg aiškiais“, kad būtų analizuojami (Kozloff 2000: 6). Vadovėliuose daug kalbėta apie montażą ir kino kalbą, o pokalbiai, jei ir minimi, tai tik analizuojant dialogo įtaką siužeto vystymuisi ir dramaturgijai¹. Bene dažniausiai literatūroje randami reikšminiai žodžiai, apibūdinantys, kokie dialogai turi būti: minimalistiški ir paprasti, subtilūs, nesikartojantys, nepateikiantys akivaizdžios informacijos, nesidubliuojantys su vaizdu pateikiama informacija, aiškūs, konkretūs ir atitinkantys personažo socialinį lauką (Kozloff 2000: 28). Tačiau kaip suprasti, kas yra būdinga veikėjo socialinei klasei ar ratui, kaip, atsižvelgus į visas šias taisykles, sukurti dialogą, kuris būtų natūralus ir atpažįstamas žiūrovams? Šie klausimai, kaip pastebi Kozloff, vis dar yra kino tyrinėjimų paribiuose.

Kino režisierius, scenaristas ir pedagogas Aleksandras Mitta knygoje „Kinas tarp pragaro ir rojaus“ (2006) apie dialogus rašo neišsamiai ir vienakryptiškai, pabrėždamas, kad „patys geriausi filmai apskritai neturi dialogų“ (Mitta 2006: 178). Pasak jo, filmo dialogas, jei neįmanoma be jo išsiversti, turi būti funkcionalus, nes nėra nieko paprasčiau, nei pateikti informaciją monologu be įvykio (Mitta 2006: 86). Amerikiečių profesorius Patrickas Phillipsas pristato dar vieną dialogų funkciją: jais verbaliai iškomunikuojama istorija, informacija apie charakterius (Phillips 2000: 32), iš dialogų galima spręsti ir apie santykius tarp veikėjų (Phillips 2000: 70).

Kaip jau minėta, vadovėlių ar patarimų rinkinių, kaip sukurti gerą scenarijų filmui, yra, tačiau juose nepakankamai susitelkiama į dialogų rašymą ir tobulinimą. Pasitaiko ir išimčių – režisierius Tomas Levenas vienoje iš savo knygų kūrėjams pateikia keletą patarimų,

1 Pavyzdžiui, Williamas K. Coe knygoje „Scenarijaus rašymo Biblija“ (*Screenwriting Bible*, 2005), aiškindamas, kas būdinga pokalbiams kine, duoda tik vieną šiek tiek lingvistinio atspalvio patarimą: „Vartokite spalvingą kalbą, kad nuspalvintumėte savo personažus ir jų požiūrį, tačiau darykite tai natūraliai, be prievartos.“ Kaip tai padaryti, kaip suprasti, kas yra natūralu, nei šios knygos, nei kitų vadovėlių autoriai rekomendacijų ar nuorodų nepateikia (Coe 2005: 71).

kaip išstbulinti rašomus dialogus. Pavyzdžiui, dialogai neturi būti bereikšmiai – veikėjai turi prabilti tik tuomet, kai jie turi ką pasakyti, vadinasi, turėti tam tikrą tikslą ar siekį (Leveen 2015: 29). Kur vyksta pokalbis? Kokios fizinės būklės yra kalbantysis? Ką veikia darė prieš tai? Kur jis buvo? Visi šie aspektai svarbūs kalbant kasdieniame gyvenime, vadinasi, atsakyti į minėtus klausimus scenarijaus autoriui privalu (Leveen 2015: 51). Nemažiau svarbus personažo charakterio formavimas, kuris atsiskleidžia per jo kalbą: „Išsilavinimo, kilmės, emocinis fonas – viskas veikia personažo kalbą“ (Leveen 2015: 70). Esminė problema, su kuria susiduriama, kai norima personažo kalba atskleisti jo charakterį, yra paties rašančiojo nepriklausymas reikiamai geografinai zonai, kuriai būdinga nebendrinė kalba (Leveen 2015: 78). Leveeno patarimas yra paprastas – nuvykti į reikiamą vietą ir labai atidžiai klausytis žmonių, viską įsirašyti ir vėliau sukonspektuoti arba rašyti apie aplinką, kuriai priklausai ir gerai pažįsti. Rašytojas Tomas Chiarella pabrėžia, kad žodžiai, kaip dialogo elementas, yra rašytojo supratimo apie individualų personažą rezultatas (Chiarella 1997: 39). Jis pataria atkreipti dėmesį į veikėjo amžių, šeimą, vietinį dialektą, apskritai – į gyvenimo aplinkybes.

Kalba, konstruojanti tapatumą

Kultūros teoretikas, sociologas Stuartas Hallas teigia, kad postmoderniais laikais subjekto tapatybė yra nepastovi, nefiksuota ir kaitaliojama. Savo straipsniuose autorius kalba apie tam tikrų visuomenės grupių kultūrinę fragmentaciją ir komunikaciją: „Mes galime komunikuoti, nes naudojames panašaus koncepto / suvokimo žemėlapius, ir tai leidžia mums visiems pasaulį interpretuoti panašiu būdu ir panašiais įrankiais. Tai nuskoma „priklausymu panašiai ar tai pačiai (mąstymo) kultūrai“ (Hall 1995). Ne visi suvokiame dalykus vienodai, kiekvienas iš mūsų turime savitą požiūrį į konceptualų pasaulį. Tačiau jeigu su kitais žmonėmis nesidalytume jokiais koncepcijomis, šiandien negalėtume suprasti savo aplinkos, negalėtume kartu kurti socialinio pasaulio. Taigi prasmė kyla iš bendro suvokimo / konceptų žemėlapių, kuriais dalijasi visuomenės grupės ar nariai (Hall 1997b: 9). Būtent kalba yra viena esminių reprezentacijos sistemų, dalyvaujančių reikšmių konstravimo procese. Nors kalbą, sudarytą iš ženklų, autorius turi omeny pačia plačiausia prasme, šiame tekste kalbos sąvoka bus susiaurinta iki verbalinės komunikacijos.

Hallas išskiria tris reikšmių reprezentacijos prieigas – reflektivią, intuitivią ir konstruktyvinę (Hall 1997a: 192). Reflektivi prieiga atspindi daiktus, žmones, pasaulį ir naudoja žodžius tarsi veidrodį (metaforiškai) pasaulyje egzistuojančioms ir priimtoms prasmėms atspindėti. Antroji prieiga nusako, kad prasmes ir reikšmes kuria adresantas –

jis pateikia ženklus su tam tikromis intencijomis (Hall 1997a: 193). Trečioji prieiga – konstruktyvinė – pripažįsta viešą socialinės kalbos pobūdį; nei daiktai savaime ką nors reiškia, nei individualūs kalbos vartotojai gali pakeisti reikšmes. Mes konstruojame reikšmes pasitelkdami reprezentacijos sistemas – konceptus ir kodus. Kultūrinių kodų reikšmės, pasak Hallo, nėra negrįžtamai nustatytos, jos gali kisti ir būti keičiamos – ne materialaus pasaulio konstruktai kuria prasmes, o būtent kalba kaip sistema.

Mūsų „kultūros grandinė“ rodo, kad iš tikrųjų prasmės yra kuriamos keliose skirtingose vietose ir skleidžiamos keliais skirtingais procesais ar praktikomis. Reikšmė / prasmė yra tai, kas mums suteikia tapatumo jausmą, kaip kultūra naudojama žymėti ir palaikyti tapatumą vienoje grupėje ir pabrėžti skirtumus tarp kelių grupių. Prasmė kaskart sukurama iš naujo bei keičiama kiekvienos naujos socialinės interakcijos metu (Hall 1997a: 3). Prasmė taip pat kuriama, kai bandome išreikšti save, kai naudojame ar pritaikome kultūrinius atributus, t. y. kai mes juos skirtingai įtraukiame į kasdienio gyvenimo ritualus ir praktiką ir taip suteikiame jiems vertę ar reikšmę (Hall 1997a: 4). Reikšmių aspektas itin svarbus keliant identiteto konstravimo ir skirtumų žymėjimo klausimus, taip pat kalbant apie socialinio elgesio reguliavimą. Visais šiais atvejais viena iš privilegijuotų medijų, per kurias kuriama ir platinama reikšmė, yra būtent kalba (Hall 1997a: 4). Tos pačios kultūros atstovai dalijasi koncepcijų, vaizdų ir idėjų rinkiniais, kurie jiems suteikia galimybę mąstyti, pajusti pasaulį ir interpretuoti jį daugiau ar mažiau panašiais būdais, vadinasi, jie dalijasi tuo pačiu „kultūros kodu“. Norėdami perduoti (iškomunikuoti) šias reikšmes kitiems žmonėms, bet kokių prasmingų mainų dalyviai turi mokėti naudoti tuos pačius kalbinius kodus (kalbėti ta pačia kalba) (Hall 1997a: 4). O kalba ir veikia būtent per minėtas reprezentacijas.

Kalbėdamas apie reprezentaciją bei kalbą, Hallas išskiria ir dar vieną svarbią sąvoką – diskursą. Pastaraisiais metais šis (ženklų mokslo) tyrinėjimas pasuko kita linkme, kai labiau susitelkiama ne į tai, kaip veikia kalba, bet į platesnį diskurso vaidmenį visuomenėje. Diskursas – reprezentacijų sistema; abstrakčiau tariant – idėjų, vaizdų ir praktikos rinkinys, pasitelkiamas tam tikroms veikloms, temoms ar situacijoms ir susijęs tiek su politine, tiek su kultūrine ir socialine aplinka. Diskursas apibrėžia tai, kas tinka arba netinka praktikuojant tam tikrą socialinę veiklą, kokios žinios šiame kontekste laikomos naudingomis, tinkamomis ir „teisingomis“, kokie asmenys ar subjektai atspindi jo ypatybes (Hall 1997a: 6). Šis požiūris apima ir tai, kaip konkretaus diskurso sukurtos žinios siejasi su galia, reguliuoja elgesį, sudaro ar konstruoja tapatybes. Čia ypač svarbus istorinis specifškumas, tad ir nustatytos taisyklės bei reikšmės kinta priklausomai nuo laikotarpio ir vietovės (Hall 1997a: 10). Šis žvilgsnis naudingas kalbos autentiškumo tyrimo aspektu, nes kalba, reprezentuojanti identitetą, galios poziciją, „teisingą“ ar

„neteisingą“ požiūrį, yra būdinga tik tam tikram laikotarpiui ir apibrėžtai geografinai vietai bei visą laiką kinta.

Jamesas Slotta, tyrinėjantis kultūrinę ir socialinę antropologiją, analizuoja žargoną jaunimo kalboje. Pasak jo, žargono vartojimas yra ne tik vienas iš neformaliojo pašnekėsio ženklų ar būdas skatinti solidarumo pojūtį tarp grupės narių, bet ir priemonė nusakyti bei sukonstruoti savo tapatumą (Slotta 2016: 119). Autorius cituoja lingvistę Connie Clare Eble, kuri žargoną apibrėžia kaip „nuolat besikeičiantį šnekamosios kalbos žodžių ir frazių rinkinį, kurį kalbėtojai naudoja įtvirtindami arba sustiprindami socialinę tapatybę ar darną grupėje, taip pat sekdami visuomenės madas ir tendencijas“ (Slotta 2016: 119). Straipsnyje pateikiamas ir kitoks požiūris: kai kurie tyrėjai mano, kad žargoną vartojančiųjų bendrasis vardiklis yra tam tikrose grupėse paplitęs sąmoningas siekis nepaklusti socialinei ar kalbinei konvencijai. Žargono žodžiai dažnai yra standartinių terminų sinonimai, tačiau jie nėra tinkami vartoti formalioje ar oficialioje kalboje. Kaip pažymi Slotta, socialinė prasmė, išsiskyrusi su semantine prasme, ir yra žargono esmė. Galima teigti, kad tam tikrų grupių atstovai sąmoningai atsisako kalbos taisyklių ir žargonu bando įtvirtinti ar skelbti savo priklausymą toms grupėms.

Dialogai ir monologai filmuose yra vienas iš reprezentacijos būdų, ir būtent konstruktyvinė prieiga per kalbą leidžia tyrinėti tapatumo formavimą, galios išraiškos mastą. Diskurso sąvoka ir diskursinis požiūris tinkamas nagrinėjant konkretaus laikotarpio ir konkrečios vietos atstovų susikurtų bendravimo taisyklių visumą, kurios vienas iš dėmenų yra komunikacija verbaline kalba. Neoficialusis diskursas – gatvės, kiemo, jaunimo grupės – turi savas kalbines (nerašytas) taisykles, pagal kurias ne tik skirstoma hierarchija bei tipažai, bet ir bandoma konstruoti norimą savo identitetą. Tad dialogus, konstruojančius veikėjų tapatumą, galima skirstyti į dar smulkesnius pogrupius: nusakančius veikėjų santykius ir hierarchiją (tokia verbalika pasižymi žargonu, keiksmažodžiais, liepiamąja nuosaka), atveriančius personažo charakterį ir būdo bruožus (veikėjo kalbumas, sakinių rišlumas ir ilgumas, kalbos šiukšlės, pasikartojančios frazės) ir atskleidžiančius veikėjo priešistorę – jo išsilavinimą, kilmę, gyvenamą vietą, profesiją, socialinį statusą (apie visa tai galima spręsti iš dialekto, profesinės kalbos sąvokų, polilingvistinių intarpų, trumpinimų, keiksmažodžių, tarptautinių žodžių vartojimo).

Apie tapatumo konstravimą rašoma ir sociolingvistų tyrimuose. Lietuvių kalbos instituto darbuotoja Inga Vyšniauskienė viename savo tekstų pastebi: „Tapatybė suvokiama kaip kintantis, interakcinėje situacijoje kuriamas ir perkuriamas konstruktas. Skirtingos tapatybės kuriamos ir skirtingų tapatybių randasi įvairiose interakcinėse situacijose, veikiant socialiniams, kultūriniais veiksniams, tad tam tikrais momentais gali būti išryškinama vis kita tapatybė“ (Vyšniauskienė 2012: 142).

Sostinės jaunuolių kalba

Sakytinės kalbos vartoseną yra nepastovi – tam tikros kalbos atmainos pasirenkamos pagal tuo metu ir toje aplinkoje kalbėtojams reikalingas funkcijas, kurios skiriasi priklausomai nuo „galios, gerovės ir prestižo pasiskirstymo konkrečioje visuomenėje konkrečiu istoriniu laikotarpiu, esant konkrečioms socialinėms, politinėms, kultūrinėms ir ekonominėms sąlygoms“². Paprasčiau tariant, tam tikri kalbiniai kodai „persijungia“ kalbant su tėvais, mokytojais, bendraamžiais. Būtent šis socialinis aspektas yra svarbus analizuojant sakytinės kalbos autentiškumą Marijos Kavtaradzės filmų personažų dialoguose. Vilniaus miesto jaunuoliai, turintys savas nerašytas taisykles, konstruoja savo tapatybę pagal tam tikrus statusą patvirtinančius kriterijus: modernumo, „kietumo“, vyriškumo / moteriškumo.

Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centro vadovė Loreta Vaicekauskienė teigia, kad žmonėms būdingas ne tik troškimas prisitaikyti komunikacinėse situacijose, juos veikia ir „instinktyvus poreikis turėti socialinę tapatybę“ (Vaicekauskienė 2014). Pasak lingvistės, socialinių grupių atstovai suteikia kalbos variantams svarbą ir vertę bei kartu su nekalbiniais požymiais naudoja juos socialinės tapatybės (ir stiliaus) konstravimui ir vienas kito vertinimui.

Jaunuolių kalbai būdinga kaita, joje vis atsiranda naujų tapatybės raiškos priemonių. Vienas įdomesnių tokios kalbos elementų – kalbinis hibridiškumas (t. y. kitų kalbų įterpimas šalia gimtosios kalbos) (Vyšniauskienė 2012: 141). Polilingvalios raiškos priežastys yra žaidimas su kalba (norint sustiprinti įspūdį, pasipuikuoti ar pasirodyti sąmojingam) ir etninės / bendraamžių grupės / subkultūros tapatybės konstravimas (sociopsichologinė vartoseną, kuriai būdingos žargonybės) (Vyšniauskienė 2012: 142). Tyrimas „Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos“ atskleidė vilniečių polinkį „vartoti rusų kalbos elementus dėl sociopsichologinių priežasčių, poreikio demonstruoti grupės identitetą. Anglų kalbos elementai (*okey, eventas, still*) vartojami dėl stilistinių priežasčių, t. y. norint atkreipti dėmesį į žaismingai vartojamą kalbą“ (Vyšniauskienė 2012: 154). Dažnai pasikartojantys rusų kalbos elementai yra socialiai reikšmingi paaugliams – tiek vyresni, tiek jaunesni tyrimo dalyviai jų vartojo daugiausia (Vyšniauskienė 2012: 154). Vis dėlto jaunesni vaikinai rusų kalbos žargonybes (*karocią, niplocha, tolkas, čystai* ir keiksmažodžius) linkę vartoti dažniau nei jų amžiaus merginos.

2 Būtent tai ir tyrinėja sociolingvistikos mokslas, analizuojantis kalbėtojų santykį su pačia kalba; jos vartoseną yra neatsiejama nuo kalbėtojo ir socialinio gyvenimo. Sociolingvistika – kas tai? *Sociolingvistika* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.sociolingvistika.lt/sociolingvistika--kas-tai.htm> [žiūrėta 2020 12 20].

Savo disertacijoje sociolingvistė Aurelija Čekuolytė pažymi, kad jos tirtos jaunuolių grupės dažniausiai vartotas keiksmažodis buvo *blet* (*ble*), dažnai pasitaikė ir *nachui*, toliau išsirikiuoja *kurva*, *dūchas*, *pochui*. Rečiausiai vartojami *fuck*, *pydaras* (*pedikas*, *pyderastas*), *lochas* (*lopas*) ir kiti (Čekuolytė 2017: 194). Tyrėja kėlė klausimą, kurie keiksmažodžiai yra stipriausi ir paveikiausi. Jos atliktos apklausos duomenimis, paaugliai mano, kad sodriausi yra *nachui*, *blet*, *kurva*. Pasak Čekuolytės, keiksmažodžių vartojimas neabejotinai yra informacijos apie save perdavimas kitiems (Čekuolytė 2017: 196), o rusiški keiksmažodžiai ypač sietini su vyriškumu ir gatvės kultūra. Paauglių kultūroje keiksmažodžiai neatsiejami nuo rūkymo ir alkoholio vartojimo, ir tai yra dar viena galimybė formuoti savo įvaizdį (Čekuolytė 2014a: 24).

Verbalinė kalba Marijos Kavtaradzės trumpametražiuose filmuose

Empiriniam verbalinės kalbos filmuose tyrimui pasirinkta jaunosios kartos režisierė Marija Kavtaradzė. Ji gimė, augo, mokėsi ir kuria sostinėje, tad galima teigti, jog sociolingvistiniuose tyrimuose išskirti kalbiniai ypatumai iš dalies yra būdingi ir jai. Kurianti apie bendraamžius ir savo geografinę aplinką artimus žmones režisierė savo filmuose atspindi šiuolaikinio sostinės jaunimo gyvenimo kasdienybę ir problemas, todėl galima atlikti jaunųjų vilniečių ir pasirinktų filmų veikėjų kalbos bruožų lyginamąją analizę. Tyrimui pasirinkti trumpametražiai Kavtaradzės filmai „Iglu“ (2015), „Man dvi keliai“ (2014), „Normalūs žmonės nesisprogdina“. Trumpametražis filmas „Pasakyk, kad neskaudės“ (2013) yra sukurtas Lauros Sintijos Černiauskaitės romano „Benedikto slenksčiai“ motyvais, tad dėl ekranizacijos aspekto šis filmas į imtį neįtrauktas.

Vienas ankstyviausių Kavtaradzės darbų – filmas „Normalūs žmonės nesisprogdina“ (2013). Filmo scenarijų režisierė parašė kartu su dramaturgu Titu Lauciumi. Veiksmas vyksta automobilyje: vėlų vakarą mergina (akt. Julija Steponaitytė), vairuojanti taksi automobilį, sutinka pavežti nepažįstamąjį (akt. Paulius Markevičius) iki Kauno, kur jis ketina išsiskirti su savo mergina. Pirmą kartą vienas kitą matančiųjų intensyvus pokalbis automobilyje ir sukuria filmo tempą, nuotaiką ir savotišką įtampą.

Kontekstą žiūrovas sužino iš automobilio radijuje skambančių laidų fragmentų: netoliese įvykusi avarija, žiniuose pranešama apie Kaune ant Parodos kalno ketinantį susisprogdinti vaikina. Iš pokalbių galima suprasti, kad jie abu yra pilnamečiai, studijuojantys („Pas mus į *univerą* buvo atvykę psichologai <...>, bet tokias *durnas* nesąmones pradėjo šnekėt.“), juos pasiekia tie patys vaizdai „Youtube“ kanale ir panašios naujienos, vadinasi, socialinis ratas yra gana panašus.

Jaunuolių pokalbis vyksta savotišku stalo teniso principu: J. Steponaitytės įkūnijama veikėja bendrakeleivio klausinėja provokuojančių dalykų, erzina bei plėtoja pokalbį, o šis atsakinėja trumpais sakiniais, bando nepasiduoti provokacijai, kiek galima mažiau atvirauti. Aiškėja, kad mergina automobilį vairuoja šiek tiek išgėrusi, tad atviras ir įkyrus, greitas bendravimas gali būti siejamas ir su apsvaigimu.

Filme nėra konkrečių nuorodų, iš kur kilę veikėjai, tačiau aiški amžiaus amplitudė (18–22 m.) ir numanoma panaši socialinė grupė. Jų verbalika taip pat gana panaši: gausu keiksmažodžių (*pochui, nachui*), žargono (*čiūvas, žostkai, kašis*). Abu personažai vartoja kalbos šiukšlėmis vadinamus perteklinius žodžius *nu* („Ne, *nu* iš tikro, ten tikrai daugiau *kolos*. Ne, *nu* jos jei *tipo* ne daugiau, tai jos... tikrai yra. Toks kokteilis, lengvas kokteilis.“), *tipo, ta prasme*; žodį *taip* keičia žodžiu *jo*. Paminėtinas ir bendrinei kalbai nebūdingas žodžių tarimas. Filmo veikėjai kai kuriuos žodžius kirčiuoja žodžio kamiene, o ne galūnėje kaip vakarų aukštaičiai („Čia *normāliai* taip...“; „Kas *yra?*“), tad galima spręsti, kad jie yra iš sostinės arba Kauno, nes šioms miestams būdinga tokia tartis. Šios kalbinės ypatybės siejasi ir su personažų charakteriais: automobilio vairuotoja visą laiką burnoje turi dantų krapštuką – savotišką iš vesternų filmų ir kaubojų atkeliavusią įvaizdžio detalę, suteikiančią vyriškumo ir atšiaurumo. Ji geria alkoholį, vairuodama atlieka pavojingus manevrus, vidury nakties drąsiai įsileidžia nepažįstamąjį į taksi automobilį, kuris, kaip galima spręsti iš tam tikrų detalių, yra netgi pavogtas. Personažo portretą papildo keiksmažodžiai, žargonas ir nenorminė kalba. P. Markevičiaus vaidinamas personažas atsiskleidžia kiek mažiau: bandydamas išlaikyti socialinį atstumą, stengiasi nepasiduoti nepažįstamos merginos provokacijoms ir neatvirauti: verbalikoje vyrauja trumpi sakiniai, nepratęšiantys pokalbio, nutylėjimai, ignoruojami ir kai kurie klausimai. Šie aspektai leidžia daryti išvadą, kad filmo personažai jaunimo kalbą, kaip dalinę įvaizdžio formą, yra puikiai įvaldę.

2014 m. sukurto filmo „Man dvi keli“ scenarijų Marija Kavtaradzė parašė viena. Filmo aprašas skelbia: „Trys dvidešimtmečiai draugai bando įgyvendinti neįgyvendinamą tikslą – pasilinksinti penktadienio vakarą. Jie negali išsirinkti iš galybės pasirinkimų, juk „kas, jeigu kur nors kitur bus geriau?“³ Julija (akt. Julija Steponaitytė) nori mieste susitikti su Domu, kuriam simpatizuoja, Paulius (akt. Paulius Markevičius) negali pamiršti Mildos, su kuria išsiskyrė, Laurynas (akt. Laurynas Jurgelis) nori su draugais „aplaistyti“ tądien gautą vairuotojo pažymėjimą – visi veikėjai turi savų intencijų ir minčių, tačiau pasirinkimo gausa, norėjimas suspėti visur ir atrasti vietą, kur būtų gerai kiekvienam, apsunkina vakaro linksmybes.

3 Man dvi keli. *Lithuanian shorts* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lithuanianshorts.com/filmu-archyvas/man-dvim-keli/> [žiūrėta 2021 03 26].

Jau pats pavadinimas – „Man dvim keli“ – leidžia suprasti, jog filme ne tik pasakojama apie jaunimo gyvenimą, viskas atskleidžiama jų akimis⁴. Pavadinime esantis trumpinys yra tarsi nuoroda į filmo personažų vartojamą leksiką, o ji sodri: vien *blet* / *ble* šiame filme pavartota 15 kartų, (eik) *nachui* – 5, *pochui* – 2, *chuižnajat* – 2, *užpisa* – 2 kartus. Bendraudami tarpusavyje filmo veikėjai nevengia ir jaunimo kalbai būdingų trumpinių bei žargonybių, pvz., *cizos*, *pardė*, *tūsinti*, *tūsas* („Taigi varom *tūsint*, o ne šnekėt apie *chuižnajat* ką.“), *žostkai* („Nu, jo jo, ne *žostkai*, bet *biški*.“), *karočia*, *pydaras* („Nes mes, *blet*, *smaukomės*, kaip kokie trys *pydarai* penktadienio naktį.“), *koncas*, *chebra*, *davai*. Verta pažymėti, kad dauguma žargonybių yra rusų kalbos kilmės. Jaunuoliai trumpina ir vieni kitų vardus: „Jo, *Julė* su *Lauriu atvaro*. *Nuvarė* į *pardę* kažko paimt.“

Iš pašnekesių galima suprasti, kad filmo „Man dvim keli“ veikėjai mokosi (Paulius studijuoja magistrantūroje), domisi įvairiomis naujovėmis („O žinojot, kad yra *apssas*, kuris pasako, už ką balsuot reikia?“), bando filosofuoti. Pavyzdžiui, Julija vaikinams užduoda klausimą:

Julija: Ei, yra trys keliai, ir reik iš jų vienu važiuot. Ant vieno stovi moteris nėščia, ant kito vyras trisdešimties metų, o ant trečio stovi vaikinai, bet jis *daunas*.

Laurynas: Rimtai *daunas* ar tik *lochas*?

Julija: *Daunas*. Bet būtinai kuriuo nors iš jų turit važiuot.

Laurynas: Ir pasiimt *tipo* kažkurį?

Julija: Pervažiuoti. Ką renkatės?

Paulius: Galima Mildą pervažiuot?

Julija: Ne, negalima!

Laurynas: O tai jeigu pervažiuosi, būtinai mirs?

Julija: Taip.

Laurynas: Tada aš *dauną*.

Julija: *Mb*, aš ir.

Pasak Julijos, teisingo atsakymo į šį klausimą nėra, bet jis atskleidžia pasirinkusiojo vertybes. Kita vertus, šis pokalbis yra Pauliaus, Julijos ir Lauryno elgesio kontrastas: visą naktį nesugebėję pasirinkti, kur eiti ir kur linksmintis, jie tą pačią akimirką gali pasirinkti, ką pervažiuoti.

4 Režisierė Giedrė Beinoriūtė yra pastebėjusi, kad nors šis filmas yra vaidybinis, sukuriamas stiprus autentiškumo jausmas, primenantis dokumentiką: „ji [M. Kavtaradzė – aut.] mato, kas vyksta čia ir dabar, sugeba skverbtis gilyn, daryti apibendrinimus. O tai sunkiausiai pasiekama, nes paprastai reikia atstumo. Marijos vaidybiniai filmai yra puikus, nepaprastai tikslus dokumentas apie mūsų laiką. Kad ir nominuotasis „Man dvim keli“ – jis vaidybinis, bet jį žiūri kaip dokumentinį“ (Oginskaitė 2015).

Galima paminėti ir bendrinei kalbai nebūdingą kai kurių žodžių kirčiavimą. Kaip ir anksčiau analizuotame filme, Pauliaus personažas dažniausiai kirtį perkelia į žodžio kamieną („Kur *tàvęs nėra*“). Julijos personažas kartais nežymiai ilgina kirčiuotus trumpuosius balsius („*Blet*, kaip *tyngiu...*“), o tai yra viena iš vilniečių tarčiai būdingų ypatybių (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Ir Markevičius, ir Steponaitytė yra gimę ir augę Vilniuje, tad galima spėti, kad toks kirčiavimo būdas jiems yra įprastas.

Svarbus aspektas yra filmo veikėjų bendravimas už savo bendraamžių rato ribų, t. y. su suaugusiaisiais (kasininke, taksistu, barmenu, apsaugininku). Pirmojoje scenoje Laurynui bandant parduotuvėje po 22 valandos įsigyti alkoholio, nenuskamba nė vienas keiksmazodis, be trumpinio *cizy*, neišgirsime ir nė vienos žargonybės. Bandydamas įtikinti kasininę parduoti alkoholio, jis akivaizdžiai praranda kantrybę, nervinasi, bet mandagios kalbos kodo nekeičia. Personažai savo kalbą – su keiksmazodžiais, kalbos šiukšlėmis ar žargonu – vartoja išskirtinai bendraamžių aplinkoje, greičiausiai dėl įvaizdžio ir įtvirtinami priklausymą tai grupei.

2015 m. pasirodęs trumpametražis filmas „Iglu“ – M. Kavtaradzės ir Vytauto Katkaus bendras darbas: jie ne tik kartu parašė scenarijų, bet ir režisavo. Filme pasakojama apie kelerius metus užsienyje praleidusią Gretą (akt. Greta Petrovskytė), kuri grįžusi namo rado savo kambaryje mamos Rasos (akt. Aldona Vilutytė) įsirengtą grožio saloną-kirpyklą. Neturėdama kur gyventi, Greta daugiabučių kieme pasistato iglu ir ten persikrausto. Tačiau daugiabučių gyventojai nėra patenkinti kieme naujai „išdygusiu“ iglu, jis juos tiesiog erzina, todėl iglu nugriaunamas savivaldybės dovanotu traktoriumi. Lygiagrečiai iglu siužetinei linijai pasakojama Gretos ir jos draugo Gedimino (akt. Gediminas Rimėika) istorija: Gediminas rūpinasi lauke šaLANČIA, neturinčia ko valgyti mergina.

Filme nėra aiškių nuorodų, kokio amžiaus yra jaunieji veikėjai, kuriame mieste vyksta veiksmas. Manytina, jog Greta, Gediminas ir jų mokyklos draugai (Paulius ir Tomas) jau yra baigę mokyklą, jiems greičiausiai 19–25 metai. Ryškiausia kalba „Iglu“ pasižymi antraplaniai veikėjai – jaunuoliai Paulius (akt. Paulius Markevičius) ir Tomas (akt. Silvestras Polinauskas), gyvenantys mikrorajone bei slampinėjantys ir komentuojantys aplinką. Jau pirmojoje scenoje matome juos parimusius prie tvoros ir stebinčius savivaldybės dovanotą traktorių:

Paulius: *Blet*, kaip užpisa.

Tomas: Kas?

Paulius: *Nachui* tas kaspinas.

Tomas: Mama sakė, čia dovana iš savivaldybės.

Paulius: Ir taip aišku, kad dovana, *nachui* dar kaspiną rišt.

Tomas: Ką žinau...

Paulius: Mes mokesčius mokam, *blet*, kaspinus pirkinėja.

Tomas: Tu moki mokesčius?

Aktoriaus Markevičiaus lūpomis ištarta frazė „*Blet*, kaip *užpisa*“ filme nuskamba tris kartus, kaip ir nuolat kartojamas *blet*. Pauliaus ir Tomo kalboje yra ir daugiau jaunimui įprastų žodžių: *tipo*, *šulė*, *davai*, *zdarova*. Kaip ir ankstesniuose filmuose, čia vyrauja rusiški keiksmazodžiai bei žargonybės, taip pat dažnas žodelytis *jo* vietoj *taip*. Kai kuriuos žodžius Paulius kirčiuoja netaisyklingai: kirtis iš galūnės peršoka į žodžio kamieną („Ne plóna, čia termo“; „Čia ne *kedai*, tai žieminiai sportbačiai“).

Gedimino bendravimas itin kontrastuoja su besikeikiančio Pauliaus kalba. Greičiausiai toks buvo režisierių sumanymas, nes Gedimino elgesys bei charakteris išsiskiria iš ilinių mikrorajone gyvenančių jaunuolių: jis kalba ilgesniais sakiniais, taisyklingai, rūpinasi Gretos sveikata ir patogumu, akivaizdžiai parodo, kad jam nepatinka, kai aplinkiniai piktinasi merginos pasistatytu iglu. *Šian* ir *fainai* yra vieninteliai ryškesni Gedimino ištarti žodžiai. Pagrindinės veikėjos kalba filme gana infantili ir skurdi, dažniausiai apsiribojama *gal*, *jo*, *nieko*. Išskyrus Gedimino vardo trumpinį („*Gedai!*“) ir žodelį *jo* vietoj *taip*, merginos kalboje nėra jokių ryškesnių žargonybių.

Spalvingiausių ir daugiausiai personažus nusakančių frazių režisieriai „suteikė“ Pauliui ir Tomui. Jie baigė mokyklą, bet nestudijuoja ir nedirba, laiką leidžia savo vaikystės mikrorajone, vilkėdami treningus ir avėdami kedus, o jų kalba su sodriais rusiškais keiksmazodžiais, jaunimui būdingu žargonu puikiai papildoma charakteristiką ir formuojamą vyriško, „kieto“ žmogaus įvaizdį. Gedimino taisyklinga kalba ir ilgesni sakiniai siejami su jo mandagumu, pastabumu ir rūpestingumu, o atsainiai Gretai, savitai protestuojančiai prieš mamos abejingumą jai, itin tinka trumpi sakiniai ir lakoniška kalba.

Analizuotuose trumpametražiuose filmuose atsiskleidžia režisierės ir jai talkinusių scenarijaus bendraautorų gebėjimas kalbinėmis priemonėmis sukurti personažų portretus ir jų kontekstą. Kavtaradzės filmuose žargonas ir kitų kalbų intarpai, žodeliai šiukšlės ir keiksmazodžiai vartojami tikslingai (pavyzdžiui, keiksmazodžiai dažnai pakeičia jaustukus bei ištiktukus). Filmų veikėjų kalba pasižymi sociolingvistiniuose tyrimuose išskirtomis ypatybėmis, leidžia susidaryti vaizdą apie jų bendravimą skirtingomis aplinkybėmis (su bendraamžiais ir vyresniaisiais), savo įvaizdžio formavimą, tarpusavio hierarchiją. Svarbus aspektas – kirčiavimas: filmų personažai nepasižymi išskirtinai bendrinei kalbai būdingu kirčiavimu, gausu kirčio peršokimo į kamieną pavyzdžių, būdingų sostinės gyventojų kalbai. Itin svarbus aspektas, kad filmų kūrėjai kalbinę įvairovę taiko ir pirmaplaniams, ir antraplaniams veikėjams, taip sukurdami kiekvieno personažo portretą ir atskleiddami įvairialypę aplinką.

Apibendrinimas

Šiame straipsnyje buvo susitelkta į filmų dialogus kaip personažo tapatumo konstravimo priemonę, kaip vieną iš konstruktyvinės reprezentacijos sistemų, kurioje tam tikros reikšmės / prasmės kuriamos socialinės interakcijos metu. Kadangi socialinės reikšmės yra kintančios, svarbu užfiksuoti jaunosios kartos lietuvių kino kūrėjų filmuose girdimus dialogus, šiuolaikinius kultūrinius kodus ir palyginti, kiek jie atspindi realią vaizduojamų personažų kalbinę aplinką.

Visi tiriamų filmų režisieriai ir scenarijų bendraautorai yra vilniečiai ir vienos kartos atstovai, tad jiems ir jų aplinkai būdinga „vilnietiška kalbėsena“ yra perkeliama ir į filmų personažų lūpas. Filmų veikėjų kalba pasižymi sociolingvistiniuose tyrimuose akcentuojama žodžių gausa, įvairove bei kirčiavimo ypatumais ir patvirtina, kad jų kalba iš tiesų yra autentiška (būdinga filmuose atskleidžiamam kontekstui) ir natūrali tiek sakinių konstravimo, tiek kitais aspektais. Režisieriai ir scenaristai kalbinėmis priemonėmis tikslingai siekė šnekamosios kalbos pojūčio bei atskleidė tam tikram personažui būdingus kalbinius akcentus. Kino kūrėjai į dialogus kiek įmanoma daugiau šnekamosios kalbos pavyzdžių, jų pirmaplaniai ir antraplaniai veikėjai kalba jų socialiniam laukui, amžiui ar išsilavinimui būdinga kalba; tempas, ritmas, garsas atskleidžia veikėjų charakterius, išsilavinimą, leidžia spręsti apie tarpusavio hierarchiją bei konstruojamus įvaizdžius.

Marijos Kavtaradzės filmų dialogai ne tik atskleidžia kalbančiųjų tapatybes, jų priešistorę, tarpusavio santykius, bet ir atlieka „realizmo kodo“ funkciją. Užfiksuota šiuolaikinė jaunuolių kalba, su kuria lengva susitapatinti, nes ji paimta tiesiogiai iš kūrėjų aplinkos, būtent todėl tokie autentiški pokalbiai ir sukuria atpažįstamumo jausmą.

*Įteikta 2021 12 14
Priimta 2021 12 28*

LITERATŪRA

- Chiarella, T. *Writing Dialogue. How to Create Memorable Voices and Fictional Conversations that Crackle with It, Tension and Nuance*. Cincinnati, Ohio: Story Press, 1997.
- Coe, W. K. *The Screenwriting Bible*. 2005.
- Čekuolytė, A. He blet nachui was in a Shop: Swearing Practices and Attitudes to Swearing among Vilnius Adolescents. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2014a, Nr. 6. Prieiga per internetą: <https://www.journals.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17491> [žiūrėta 2020 12 03].
- Čekuolytė, A. Streetwise, Active and Cool: How Do Vilnius Adolescents Perceive Their Peers' Linguistic Identity? *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2014b, Nr. 6. Prieiga per internetą: <https://www.journals.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17488> [žiūrėta 2020 12 05].

- Čekuolytė, A. Vilnius Adolescents' Social Order: An Outsider's Look Inside. *An Ethnographic and Sociolinguistic Study of Social Categories and Stylistic Practices among Vilnius Adolescents*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2017. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/32907493/PhD_Thesis_Vilnius_Adolescents_social_order_An_outsiders_look_inside?auto=download [žiūrėta 2020 12 02].
- Čičirkaitė, R.; Vaicekauskienė, L. Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2012. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17251/16417> [žiūrėta 2021 03 30].
- Hall, S. Making meaning, representing things. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practises*. SAGE Publications Ltd, 1997a.
- Hall, S. Representation & the Media. *Media Education Foundation* [interaktyvus], 1997b. Prieiga per internetą: <https://www.mediaed.org/transcripts/Stuart-Hall-Representation-and-the-Media-Transcript.pdf> [žiūrėta 2020 12 16].
- Hall, S. The Question of Cultural Identity. *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Polity Press, 1995.
- Kaminskaitė-Jančorienė, L. Ar įvyko lūžis lietuviškame kine? *15min* [interaktyvus], 2017 04 05. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/ar-ivyko-luzis-lietuviskame-kine-4-779296> [žiūrėta 2019 12 23].
- Kozloff, S. *Overhearing Film Dialogue*. Los Angeles: University of California Press, 2000.
- Kozloff, S. Preface. *Film Dialogue*. Columbia University Press, 2013.
- Leveen, T. *How to Write Awesome Dialogue for Fiction, Film, and Theatre*. Arizona: FTJ Creative LLC, 2015.
- Mažeikis, G. Socialinė kultūros kritika versus popkultūros tyrimai. *Problemos*, 2002, Vol. 62, p. 109.
- Mitta, A. *Kinas tarp pragaro ir rojaus*. [Iš rusų k. vertė J. Gričius]. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006.
- Oginskaitė, R. Bendraamžių gyvenimą rodanti kūrėja gali gauti gervės kiaušinį. *Lietuvos rytas* [interaktyvus], 2015 05 04. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/kultura/kinas/2015/05/04/news/bendraamziu-gyvenima-rodanti-kureja-gali-gauti-gerves-kiausini-4104298/> [žiūrėta 2021 03 23].
- Phillips, P. *Understanding Film Texts. Meaning and Experience*. British Film Institute, 2000.
- Slotta, J. Slang and the Semantic Sense of Identity. *Texas Linguistics Forum: Proceedings of the 24th Annual Symposium about Language and Society—Austin April 15–16, 2016*. Prieiga per internetą: <http://salsa.ling.utexas.edu/proceedings/2016/Slotta.pdf> [žiūrėta 2021 01 09].
- Vaicekauskienė, L. Įvadas: Vilniaus kalba: naujas tyrimų etapas. *Taikomoji kalba* [interaktyvus], 2014, Nr. 6. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17483/16658> [žiūrėta 2021 02 18].
- Vaicekauskienė, L.; Vyšniauskienė, I. Russian and English as Socially Meaningful Resources for Mixed Speech Styles of Lithuanians. *Multilingualism in the Baltic States*. London: Palgrave Macmillan, 2019.
- Vyšniauskienė, I. Kitų kalbų intarpai Vilniaus jaunimo kalboje. *Sociolingvistika* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.sociolingvistika.lt/kitu-kalbu-intarpai-vilniaus-jaunimokalboje74386-1-102.html> [žiūrėta 2020 12 29].
- Vyšniauskienė, I. Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieška. *Kalbotyra*, 2012, p. 140.

Spoken language as a means of constructing the identity of characters in Maria Kavtaradze's short films

SUMMARY. The paper examines the function of dialogues in films, in greater detail analyzing the dialogues introducing the 'code of realism' and building character's identity. It is explored how much attention the contemporary Lithuanian filmmakers devote to the authentic colloquial language of their environment, which they convey to the characters of their films. For the research, the results of a sociolinguistic study on the language of the Vilnius youth were used. These results enabled to compare the peculiarities of the real language of the represented environment with the audible verbals in the analysed films – M. Kavtaradze's *Igloo* (2015), *I'm Twenty Something* (2014) and *Normal People Don't Explode Themselves* (2013).

KEYWORDS:
cinema, dialogues,
realism, spoken
languages, character
identity building,
contemporary
Lithuanian cinema.

The analysis revealed that the characters of the films use the spoken language characteristic of the capital's youth. The dialogues build not only characters' portraits and the context around them but also introduces the 'code of realism' necessary to achieve the desired persuasiveness. To achieve this, typical of the contemporary language swear words, jargon, spam words and common accentuation patterns among Vilnius residents are used.